

РІЗНОВИДИ РЕЛІГІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Національний університет «Острозька академія»

В статті з позиції культурологічного аналізу розглядаються різновиди вербальної та невербальної релігійної комунікації.

Вступ

Комунікаційна система релігії послуговується двома основними формами – вербальною та невербальною. Слід зазначити, що вербальна комунікаційна система постала в наслідок першої комунікаційної революції, коли з'явилася мова. Таким чином, невербальна система є історично давнішою. Хоча інституційною є вербальна комунікація представлена, перш за все, священними текстами. Вербальна комунікація підтримує канон релігії, складає значну частину її семантичної системи.

В українській науковій традиції цей вид комунікації є постійним об'єктом релігієзнавчих, філософських, соціологічних розвідок. Так, проблеми вербальної комунікації аналізують Т. Біленко, І. Богачевська, С. Головка, А. Колодний, Є. Дулуман, Я. Попель, І. Гудима, К. Баллестрем, О. Саган, Т. Коць, О. Тодор та інші.

Метою даної статті є аналіз вербальної релігійної комунікації та систем, що її доповнюють: родієвої комунікації, міжкультурної та міжконфесійної комунікації.

Основна частина

Вербальна комунікація – це обмін інформацією, процес розуміння та ідентифікації, створення спільнот та ін. за допомогою мови [15, с. 33]. Володіючи мовою, люди обмінюються думками, розуміють один одного та взаємодіють. Мову розуміє як комунікатор, так і реципієнт. Якщо комунікатор та реципієнт будуть використовувати різні системи кодування і декодування, то вони не зможуть порозумітися і налагодити спільну діяльність. Прикладом такої ситуації є біблійна легенда про Вавилонську вежу, яку не вдалося побудувати через «змішування мов». Завдяки мові люди мають змогу обмінюватися різними думками й оволодівати суспільно-історичним досвідом людства [16, с. 173].

О. Головлева вважає, що під вербальною комунікацією слід розуміти словесну передачу інформації, яка може здійснюватися у двох основних формах: усній та писемній. Виділяють такі види мовленнєвої діяльності, як мовлення, слухання, письмо, читання. Так мовлення на три четверти складається із вербального мовлення. Проте різні науковці по-різному визначають об'єм невербальної комунікації. Так, наприклад, Г. Почепцов зазначає, що до 70% комунікації здійснюється невербальним шляхом.

Н. Кирилова зазначає, що особливо велику роль в історії культури відіграла поява і розвиток писемності. У давнину писемність здавалася людям даром вищих небесних сил, основою основ [10, с. 61]. Писемність відкрила шлях до тиражування

текстів – книгодрукування, а воно у свою чергу стало умовою збереження мовних традицій та неперервності існування культури.

Отже, релігійні канони з'являються лише тоді, коли їх можна було зафіксувати в письмовій формі. Відповідно, виникає місце, де діє канонізована комунікаційна система, це сакральне місце. В ньому концентрується релігійна комунікація (як вертикальна, так і горизонтальна) [4, с. 83].

Внаслідок таких трансформацій релігійна діяльність поступово відокремлюється від інших видів суспільної діяльності, а релігійна комунікація – від профанної, повсякденної комунікації, поступово закріплюється взаємовплив комунікаційної та релігійної систем, який активно діє протягом усієї релігійної історії. Суть взаємовпливу полягає у тому, що релігійні конфесії створюють нові форми комунікації, а зміна комунікаційних систем сприяє зміні самої релігії.

Завдяки писемності стало можливим становлення великих релігійних інституцій (етнічних, а потім світових релігій), які для утвердження своїх поглядів використовували писемну комунікацію і мали свої священні книги. У результаті таких процесів у різних релігіях з'явилися священні релігійні тексти. Завдяки священним текстам стала можливою широкомасштабна релігійна комунікація [7, с. 38].

Хоча, все таки, розпочати потрібно з того, що домінуючим елементом вербальної комунікації є мова. Своєрідність мови як суспільного явища полягає у її двох особливостях: по-перше, в універсальності мови як засобу спілкування; по-друге, мова – це засіб, а не зміст чи мета спілкування. Роль мови стосовно релігійної культури співвідноситься із роллю словника стосовно всього різноманіття текстів, які можна написати з використанням цього словника. Одна і та сама мова може бути засобом вираження сакрального та профанного, різних філософських поглядів [1, с. 170].

Безпосередньо проблеми мови аналізувалися такими зарубіжними дослідниками – С. Аверінцевим, М. Бахтінім, В. Бібінім, Ю. Габермасом, М. Гайдеггером, В. фон Гумбольдтом, Е. Гуссерлем, М. Мамардашвілі, Ф. де Сосюром, Р. Якобсоном та ін.; українськими – Т. Горбаченко, Л. Дротянко, К. Жолем, М. Поповичем, О. Потебнею та ін. Мова аналізується як творчий процес; як система; як «Дім Буття»; як «неусвідомлене промовляння» тощо.

Загалом вербальна комунікаційна система має низку складових, різноманітне з'єднання яких визначає особливості цього виду комунікації у різних конфесіях. До складових частин вербальної

комунікації належить, перш за все, мова (як один з основних засобів передачі релігійної інформації), релігійні писані тексти; молитва, сповідь, проповідь. Методологічно вербальна комунікація користується герменевтикою, основна ціль якої – тлумачення вище перерахованих елементів.

У релігійній вербальній комунікації склались два основних психологічно-семантичних механізми, які дозволяють зберегти автентичну інформацію, яка йде від Бога до людей і від людей до Бога. Це, по-перше, неконвенційне (безумовне) ставлення до знаку і, по-друге, принцип «сам сказав» та його аналогії [14, с. 225].

Професійне володіння мовою стає важливою складовою успіху у релігійній царині. Вербальна комунікація діє на людину на багатьох рівнях, і не лише за допомогою змісту [8, с. 47].

Говорячи про важливість мови для комунікаційного процесу потрібно сказати, що світобачення формується через структури мови і, таким чином, структурується у залежності від домінування/підпорядкування таких структур. Тому так часто у релігійній комунікації постає питання про мову сакрального дійства, ритуалу, проповіді, мову богослужбових книг, яке протягом усього існування релігії було питанням принциповим, нерідко висувалося у число головних причин релігійних конфліктів, а певне ставлення до офіційної релігійної мови розводило віруючих людей у різні табори конфронтуючих сторін.

Одночасно письмова традиція в релігії допомогла не лише визначити канон релігійної інформації, але й відносно ефективно передати його із покоління в покоління. Такому становищу значною мірою сприяла сакралізація текстів. Текст, що розглядався як священний, міг бути краще збережений, що було дуже важливим у той час, коли книга переписувалася від руки й була великою рідкістю. Сакралізований текст частіше переписувався (отже, був більше тиражований), його краще зберігали, шанобливо ставлячись до нього. Так, елементом богослужб у різних релігіях є ритуали, пов'язані зі священними писаннями. Релігійний текст, оформлений в багату книжкову оправу, читається, його цілють, ним благословляють.

Своєрідність релігійних текстів полягає у тому, що вони містять знаки (слова, словесні формули, висловлювання), яким у комунікації віруючих приписують певні трансцендентні властивості – такі як магічна здатність, божественне походження, святість чи гріховність, співвіднесення з потойбічними силами [5, с. 98].

Релігійна вербальна комунікація строго канонічна. В історичному плані канон – це стійка система, яка регулює й організовує духовні структури суспільного життя взагалі і релігійного зокрема. Водночас канон є тим принципом, який визначає своєрідність побудови релігійних текстів, архітектурних релігійних споруд і організацію інших місцевостей навколо релігійної комунікації [11, с. 122].

За допомогою різних комунікаційних феноменів розкриваються особливості використання мови та мовлення в усній вербальній комунікації. На рубежі

письмової та усної комунікаційних систем знаходиться молитва, що є одним із пріоритетних жанрів релігійної комунікації, оскільки дає можливість безпосередньо спілкуватися з Богом. У процесі молитви задовольняються потреби віруючого у спілкуванні з надприродним, і комунікація віруючих між собою. Виступаючи іноді як єдиний зовнішній вияв релігійності і приналежності віруючого до певної релігійної думки, церкви, секти, молитва змінює ту чи іншу конфесійну спільноту. Вона у певному смислі становить один із стрижнів збереження суті релігійної комунікації [13, с. 298]. З огляду на діалогічний характер релігії, молитву можна трактувати як особливий тип спілкування. У підґрунті молитви закладено очікування відповіді, яка надійде у формі зрозумілій для того, хто молиться.

На думку українського релігієзнавця А. Кадикало молитва – це не лише звернення до абсолюту з проханням, але й вияв найкращого свого боку як потенціалу для комунікації з абсолютом. Молитва – це готовність до спілкування з Богом. Тому молитва як звернення можлива і для свідомості загальної [9, с. 142].

Молитовна практика також зближує комунікаційні системи християнства, ісламу, буддизму. Це зумовлено, перш за все, самим феноменом молитви, її функціями (ісламські молитви можуть бути колективними чи індивідуальними, так само як і в християнстві; буддисти віддають перевагу домашнім молитвам (як і більшість християн).

На сьогодні сформувалося поняття молитви у сучасному її розумінні – як процес особистісного, інтимного, таємного спілкування віруючого з Богом; як щире й відверте висловлювання своїх піднесених почуттів перед найвищою у світі істотою; як очищення думки від усього другорядного; як благоговійне розчинення свого Я у об'єкті поклоніння.

Л. Фейєрбах відзначав, що сила та утаємниченість молитви полягає у силі релігійного почуття і уявлення, які дають людині відчуття задоволення комунікаційної потреби навіть без реального спілкування. У цьому випадку можна стверджувати, що динаміка психологічних станів віруючих людей, які знаходяться у процесі безпосереднього спілкування, є не чим іншим, як відтворенням в ідеальному плані, в плані уявлення реальних людських стосунків у процесі безпосереднього їх спілкування [19, с. 160].

Слова молитви, які вживаються послідовниками певних релігій, як правило, суворо канонізовані, подаються в їх повчальних текстах і набувають в очах віруючих особливого чудодійного значення. Це пов'язано з тим, що слова молитви мають дві іпостасі: символічну, коли вони є провідниками у несвідоме, і дискурсивну, коли вони стають елементами для побудови логічних конструкцій.

Не менш емоційно насиченою вербальною складовою релігійної комунікації є проповідь, що безпосередньо пов'язана із священними текстами. Поряд з тим, у релігії проповідь така ж органічна, як і молитва. З початком проповіді релігійне вчення починає жити у свідомості людей. Релігія як

міжособистісний комунікаційний процес починається із проповіді вчення людям [15, с. 88]. Наприклад, український релігієзнавець М. Балаклицький вважає, що проповідь краще надається до трансляції, ніж літургія [2, с. 306].

Поряд із канонічними формами вербальної комунікації такими, як релігійні одкровення та писання, молитва, проповідь, існують і не канонічні – пов'язані із світською комунікацією. Одна з них – світська література на релігійну тематику.

Таким чином, особливу увагу потрібно звернути на те, що у чистому вигляді основні форми релігійної комунікації – невербальна та вербальна – є менш ефективними, ніж під час взаємодії. *Додатковою формою релігійної комунікації є змішана/синтетична* – це форма активного поєднання та взаємодоповнення вербальної та невербальної комунікації, метою якого є збільшення інтенсивності комунікаційних процесів [15, с. 36].

Отже, невербальна комунікаційна система досить різноманітна і неоднозначна, але вона не може існувати відокремлено від вербальної комунікації. Разом вони утворюють найпоширенішу форму релігійної комунікації – змішану або синтетичну. Порівнюючи невербальну комунікацію із словесною слід підкреслити, що невербальна комунікація не має того ж рівня кодифікації, що і комунікація вербальна. Невербальній комунікації люди схильні більше довіряти, ніж вербальній. Невербальне спілкування більш адекватно передає настрої й наміри людей. Саме завдяки невербальному спілкуванню люди інтуїтивно зближуються і, навпаки, дистанціюються один від одного [20, с. 84].

Можна виділити також мистецтво як специфічну форму синтетичної релігійної комунікації. Проте, потрібно мати на увазі, що поняття мистецтва є дуже широким. Сюди можна віднести образотворче, вокальне мистецтво, архітектуру.

В окремий комплекс, що знаходиться на стику вербальної та невербальної комунікаційної системи релігії потрібно віднести перформансу/подієву комунікацію. Під подієвою комунікацією розуміється така комунікація, яка здійснюється з допомогою спеціальних подій-заходів, що можуть проводитися як окремими особами, так і організаціями для привернення до себе уваги. При здійсненні такої комунікації подія виступає як повідомлення, подібно до вербального тексту. Подієва комунікація наділена відносно високою дієвістю та впливовістю.

Отже, подія є таким же варіантом повідомлення, як і вербальний текст. Будь-яка подія будується у відповідності з необхідністю породження інформації, лише іншим способом. Подієвість у релігії лежить, перш за все, у площині ритуалу. Особливості ритуальної поведінки визначені її початковою комунікаційною функцією: багаторазове ритмічне повторення однакових рухів забезпечує однозначність повідомлення. Тому, у будь-якій своїй різновидності – етологічній, соціальній чи магійній – ритуал є явною чи завуальованою комунікацією [15, с. 71].

О. Головлева пише, що ритуали та гра лежать в основі перформансної, видовищної комунікації. Це

один із видів комунікації, який можна розглядати як ключ до процесу соціалізації людини. Будь-який перформанс будується на репетиції, підготовці. Р. Шехнер пише: «Ми користуємося репетиціями у випадку весіль, похоронів, інших релігійних та громадських церемоній. У будь-якому випадку репетиції є шляхом вибору із можливих дій якраз тих, які будуть представлені у подальшому» [6, с. 51].

Загалом характеризуючи перформансу/подієву комунікацію, її умовно можна поділити на оригінальні, нестандартні події і на спеціально організовані стандартні події. Високоєфективними є події нестандартні. Звісно, вони становлять невеликий відсоток. Більшість же спеціально організованих подій загалом вписуються в певні схеми і є стандартизованими, хоча й можуть містити елементи незвичності.

Подія – це завжди дійсність, тобто завжди правда для людини. Тому вона перекоонує більше. При цьому віруючі як правило не думають про те, що подія також може бути організованою і спланованою.

Наприклад, Е. Крішнамачар'я у дослідженні «Трактат про ритуал» пропонує виділити два типи ритуалів – оперативний та спекулятивний. З них до оперативного типу належать ті ритуали, які стосуються практичного проведення культових дій, а спекулятивний має безпосереднє відношення до розуміння ритуалів як таких [17, с. 31].

Також подієва комунікація розгортається у двох напрямках: канонічному, тобто невербальна система сакрального дійства, та неканонічному, тобто події, які виходять за межі канону, але залишаються частиною релігійної невербальної комунікаційної системи. У цьому напрямку важливою складовою невербальної комунікації є ситуативні зміни [18, с. 299].

Проте слід акцентувати увагу все-таки на самому релігійному культі. Сакральний культ належить до стандартної подієвої комунікації, його учасниками є офіційні представники релігії, віруючі, можуть бути присутні глядачі. Так, А. Накорчевський у своїй праці «Японський буддизм» виділяє чотири типи служб. Серед них: святкові служіння; «вчені» зібрання, під час яких відбувається тлумачення сакрального тексту; «внутрішні» служби з різного приводу; регулярні служби-моління. В рамках цих видів служб здійснюються певні ритуали, як, наприклад, читання сутр, ритуалізовані диспути і покаєння, сеанси медитації, різноманітні обряди поклоніння [17, с. 34].

Специфічною особливістю подієвої комунікації є психологічні зміни, які відбуваються під час сакрального дійства. Протягом богослужіння діють закони психології колективу. Культова практика створює у віруючих почуття єдності, відчуття спільної реальності, своєрідної релігійної солідарності. Під час релігійного дійства усі знаки зливаються в один єдиний і унікальний знак, саме його поява дає віруючим відчуття, усвідомлення їхньої моральної єдності [3, с. 147].

Такий стан можна отримати не лише у культовій споруді, механізми колективної психології спрацьовують також і під час організованих подій,

що не є канонічними, але активно користуються подією невербальною системою. У цьому напрямку ритуальні події можуть театралізуватися, оцінюватися у категорії гри. Гра вирізняється на тлі «звичайного» життя місцем дії і тривалістю, певною обмеженістю та ізоляваністю. Вона розігрується в певних часових і просторових рамках (протягом ритуалу, проповіді). Її перебіг і сенс міститься в ній самій. Як театральне дійство, гра починається, і в певний момент закінчується, вона дограється до певного кінця. Вона повторюється через усталений період, як культова містерія. Ця повторюваність є однією з найістотніших властивостей театралізованих подій у релігійній комунікації [21, с. 64].

Специфічним є обмеження гри-події в просторі. Літургійна чи проповідницька гра відбувається в межах свого ігрового простору, визначеного задалегідь матеріальними чи ідеальними засобами, за домовленістю гравців чи як логічно зрозуміле. Подібно до того, як формально відсутня будь-яка різниця між грою і ритуалом, так і «освячене місце» неможливо відрізнити формально від ігрового простору. Тут можна звернути увагу на місце зібрань протестантів – стадіони, зали, великі орендовані приміщення, у тому числі і театри. Такий простір стає сакральним лише на період зібрання, у той час як храм є сакральним місцем постійно.

Незважаючи на вражаючу різноманітність релігійних практик, наприклад, в буддистській традиції, всі вони мають спільну основу. Йдеться про детермінанту, яка виявляється метафізичним підґрунтям буддистських ритуалів. Всі культові практики постають кармічно зумовленими та наповненими [17, с. 35].

Таким чином, у перформансній/подієвій комунікації завдяки колізії гри та цілепокладання у священнодійствах людина переживає і уявляє події таким чином, ніби вона є їх активним учасником. Відтак, у доцільній діяльності віруючих більшу значущість матиме не стільки корисний ефект цієї діяльності, скільки її афективна насиченість. Отже, у гри-події емоції органічно включаються в інструментальне цілепокладання.

І таким чином подієва релігійна комунікація пов'язує сакральну та профанну; вербальну, невербальну та синтетичну; горизонтальну та вертикальну комунікацію.

Розглядаючи основні види релігійної комунікації обов'язково потрібно зупинитися на таких її формах як міжконфесійна релігійна комунікація та міжкультурна релігійна комунікація. Фактично вони проблематизують релігійну комунікацію як таку, переводять її у соціальну, культурну, політичну площину.

Релігійна міжкультурна комунікація можлива лише за певних, конкретно визначених умов. Одночасно, на нашу думку, проблеми міжкультурної релігійної комунікації доречно аналізувати через два підходи: прийняття комунікативного стилю запропонованого наших комунікативній системі (свідки Єгови); підлаштування комунікації до національних традицій.

Проблематичною є і міжконфесійна комунікація. Український науковець І. Луцан пише, що комунікації бувають міжособистісні і міжцерковні, або комунікація, яка відбувається між релігійними організаціями як суб'єктами. Вони можуть бути як формальними, так і неформальними [12, с. 176].

Одночасно автор вважає, що міжконфесійні відносини не завжди можуть отримати «статус» комунікації, а лише за умови встановлення зворотного зв'язку, адже потрібно свідомо встановлювати взаємозалежність людей. Тобто комунікацією є діалог, бесіда, спільна діяльність тощо. Комунікація розуміється як спілкування. Односторонні звертання та звинувачення, як це неодноразово буває між церквами, не підходять під поняття комунікації, тому що в комунікаційний процес не входить поняття «конфлікт». На наш погляд з такою думкою важко погодитись, особливо, якщо брати до уваги, що за своєю суттю поняття комунікації дещо ширше, ніж запропонував нам автор.

Ще одне досить однобоке розуміння релігійної комунікації пропонує М. Балаклицький, він пише: «Протестантською комунікацією називатимемо технічно опосередковані інформаційні потоки протестантських церков: внутрішні (між одновірцями чи представниками різних церков) та зовнішні (між церквою та суспільством)» [2, с. 8]. Автор орієнтується лише на технічно опосередковану комунікацію, але у комунікативному акті не обов'язково потрібно використовувати технічні засоби. Одночасно М. Балаклицький пропонує своєрідний «шаблон» для правильної релігійної комунікації. «Зразкова церковна комунікація базується на міжперсональному спілкуванні: особистій молитві, особистому виборі духовного шляху, конфесії, переконань, особистій відповідальності перед Богом і громадою за свої вчинки, особистому читанні Біблії, слуханні усної проповіді священика, усному обговоренні і тлумаченні сакрального тексту, фізичній участі у церковних обрядах» [2, с. 316].

Висновок

Отже, на поверхні релігійної комунікації формується її суть, яка, перш за все, полягає у різноманітті засобів спілкування людини з Богом та віруючих між собою. Можна систематизувати характерні риси релігійної комунікації. Зокрема, до них належить передача релігійних знань, ідей, інформації. Релігійна комунікація допомагає обміну значеннями між людьми. Вона можлива тією мірою, якою люди мають спільні прагнення й відносно єдину культурну базу. Релігійна комунікація впливає за допомогою символів, знаків на людей, допомагаючи творити спільноти, завдяки мові, знакам із індивідів відбувається творення людських об'єднань. Вона виступає складовою суспільного процесу, тобто акт комунікації розглядається як засіб, через який виражаються групові норми, здійснюється суспільний контроль. Релігія постає як комунікаційний процес, завдячуючи якому ми розуміємо інших і самі намагаємося бути зрозумілими.

Проте, не зважаючи на загальну подібність релігійної комунікації (адже у всіх випадках розмова відбувається між смертною людиною та безсмертним божеством), саме вона (поряд із культовою діяльністю та релігійним вченням) є основою диференціації не лише між релігіями, але і між внутрішньо релігійними конфесіями [15, с. 32].

Список літератури

1. Авоян Р. Г. Значение в языке. Философский анализ / Р. В. Авоян. – М., 1985. – 248 с.
2. Балаклицкий М. Медіатизація протестантизму в Україні 1991 – 2010 років: монографія / М. Балаклицкий. – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2011. – 379 с.
3. Бодак В. Релігія і культура: взаємодія та взаємовплив / Валентина Бодак. – К., Дрогобич: Коло, 2005. – 305 с.
4. Гвардини Р. Конец нового времени / Р. Гвардини // Вопросы философии. – 1990. – № 4. – С. 118 – 134.
5. Гойхман О. Я., Надеина Т. М. Речевая коммуникация: Учебник / О. Я. Гойхман, Т. М. Надеина. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 272 с.
6. Головлева Е. А. Массовые коммуникации и медиапланирование: Учебное пособие / Елена Головлева. – М.: Академический проект; Деловая книга, 2009. – 325 с.
7. Демьянков В. З. Эффективность аргументации как речевого воздействия / В. З. Демьянков // Проблемы эффективности речевой коммуникации. – М., 1989. – 360 с.
8. Зарецкая Е. Н. Риторика. Теория и практика речевой коммуникации / Е. Н. Зарецкая. – М., 2002. – 403 с.
9. Кадикало А. М. Інформація і віра як єдиний формат релігії / Андрій Кадикало // Академічне релігієзнавство. – № 2. – 2004 (30). – С. 137 – 145.

10. Кириллова Н. Б. Медиакультура: от модерна к постмодерну / Н. Б. Кириллова. – М.: Академический Проект, 2006. – 448 с.

11. Колодний А., Бодак В. Український християнський обряд / Анатолій Колодний, Валентина Бодак. – К., 1997.

12. Луцан І. Інформація, комунікація та конфлікти: міжконфесійний вимір в Україні / І. Луцан // Міжетнічні та міжконфесійні відносини в контексті сучасних суспільних трансформацій. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 29-30 квітня 2010 р. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2010. – С. 171 – 183.

13. Макселон Ю. Психологія з викладом основ психології релігії / Ю. Макселон. – Львів, 1998. – 320 с.

14. Мечковская Н. Б. Язык и религия: Лекции по философии и истории религий / Н. Б. Мечковская. – М.: Агентство «ФАИР», 1998. – 352 с.

15. Петрушкевич М. Релігійні комунікації: християнський контекст. Монографія / Марія Петрушкевич. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. – 288 с.

16. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов. – К.: «Академвидав», 2006. – 424 с.

17. Сарапін О. Про ритуал в буддійському контексті / Олександр Сарапін // Українське релігієзнавство. – № 42. – 2006. – С. 28 – 37.

18. Сопер П. Основы искусства речи / П. Сопер. – Ростов н/Д, 1995. – 295 с.

19. Фейербах Л. Сущность христианства / Л. Фейербах. – М., 1970. – 425 с.

20. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Р. Якобсон // Структурализм: "за" и "против". – М.: Прогресс, 1975. – С. 193 – 230.

21. Ястрежембский В. Р. Ритуальная коммуникация / В. Р. Ястрежембский // Проблемы эффективности речевой коммуникации. – М., 1989. – 270 с.

М.С. Петрушкевич

РАЗНОВИДНОСТИ РЕЛИГИОЗНОЙ КОММУНИКАЦИИ: КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ.

В статье с позиции культурологического анализа рассматриваются разновидности вербальной и невербальной религиозной коммуникации.

M. Petrushkevych

VARIETIES OF RELIGIOUS COMMUNICATION: CULTURAL ANALYSIS.

In the article from position of cultural analysis the varieties of verbal and un verbal religious communication are examined.